

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81:165.1(045)

ПОНЯТІЙНА КАРТИНА СВІТУ: ТИПИ ВІДНОСИН, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ПРИ ВЗАЄМОДІЇ ПРЕДМЕТІВ

Бугрій А.С.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-БарановськогоDOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-107>

Наявність зв'язку між поняттям та образом слова надає можливість говорити про те, що слово відображає (індукує) поняття в свідомості людини. Відносини, що виникають між словом і його образом у свідомості людини, є причинно-наслідковими, а слово і його образ у свідомості людини утворюють, таким чином, каузальну систему. Будучи елементами мовної одиниці (лексеми), образ слова і поняття утворюють функціональну систему, тому що пов'язані між собою функціонально. У мові властивість (атрибут) є однією з основних предметних характеристик, що сприяє ідентифікації слова, як носія предметних ознак. Те, що в природі існує як «предмет» (функціональна система якостей), в мові представлено як система відносин між атрибутом і ім'ям, ім'ям і предикатом, що відображає сформовані в нашій свідомості структури відносин між поняттями «предмет», «якість», «дія». Види міжпредметних відносин, представлених в мові, висловлюють структуру відносин між поняттями в картині світу, яка формується в результаті відображення реальних предметних відносин.

Ключові слова: міжпредметні відносини, ідентифікація слова, образ слова, мовні категорії, якості і власності предмету, «суб'єкт», «об'єкт», «дія».

Постановка проблеми. Поняття перекладу по-різному визначається в рамках різних шкіл і теоретичних напрямків. Тому необхідно простежити еволюцію поглядів на переклад, щоб з усього розмаїття точок зору вибрати найбільш прийнятне для нашої задачі визначення цього поняття. Мова – це перш за все знакова система, тому одне з можливих визначень перекладу – семіотичне. У зв'язку з цим можна навести визначення А. Етгінгера (цитуються по [1]): «... переклад може бути визначений як перетворення знаків або репрезентацій в інші знаки або репрезентації. Якщо оригінали виражають будь-яке значення, то ми зазвичай вимагаємо, щоб їх відображення виражало те ж саме значення або [...] щоб воно по можливості виражало те ж саме значення.»

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представниками когнітивного підходу в семантиці є переважно американські вчені Р. Лангакер, Дж. Лакофф, Дж. Тейлор, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Р. Джекендофф, А. Гольдберг, Ж. Фоконье, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі. У вітчизняному мовознавстві проблемами когнітивної лінгвістики займаються Ю. Апресян, І. Бровченко, О. Воробйова, С. Жаботинська, В. Карасик, Т. Луньова, М. Болдирев, В. Манакін, М. Полужин, Т. Радзієвська, М. Кочерган, Й. Стернін, Г. Уфимцева, М. Цегельська.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розгляд типів відносин, що виникають при взаємодії предметів у понятійній картині світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Річ і людина, взаємодіючи, вступають в різноманітні відносини, що призводять до утворення локальних, каузальних, функціональних і інших систем. Речі представлені в навколишньому світі

у великій різноманітності. Несвідоме і свідоме відображення людиною речі є основою для формування поняття про неї, яке найчастіше знаходить матеріальне вираження у мовному знаку – слові. Слово, будучи матеріальною сутністю, є об'єктом відображення. Як і будь-яка інша річ, слово впливає на людину, відбиваючись в його свідомості у вигляді акустичного (звукового) і / або графічного образу, пов'язаного з поняттям. Наявність зв'язку між поняттям та образом слова дає можливість говорити про те, що слово викликає (індукує) поняття в свідомості людини. Відносини, що виникають між словом та його образом у свідомості людини, є причинно-наслідковими, а слово та його образ у свідомості людини утворюють, таким чином, каузальну систему.

У тому випадку, якщо людина чує (сприймає, відображає звучання слова), слово є елементом – причиною, що викликає акустичний образ. У разі проголошення слова, воно є елементом-наслідком, так як проголошення (говоріння) відбувається на основі динамічного стереотипу, де роль еталона відводиться акустичному образу слова. Будучи елементами мовної одиниці (лексеми), образ слова і поняття утворюють функціональну систему, тому що пов'язані між собою функціонально.

Як видно з наведених вище прикладів, процес відображення речей і відносин між ними призводить до формування у свідомості людини системи понять зі складною структурою відносин. Значущі для людини поняття і відносини знаходять своє вираження в мові.

У реальному світі предмет не може існувати інакше як функціональна система істотних якостей. Властивості предмета (стан і дія) не зможуть проявитися, якщо функціональна система предмета зруйнована. Однак у свідомості поняття

"предмет", "якість" і "стан", "дія" представлені у вигляді окремих, хоча і взаємозалежних елементів картини світу. У мові ці поняття представлені в формі слів, що відносяться до різних частин мови. У реальному світі ми спостерігаємо наявність функціональних відносин між якостями, що сприяють забезпеченню цілісності та життєдіяльності системи. У мові властивість (атрибут) є однією з основних предметних характеристик, що сприяють ідентифікації слова, як носія предметних ознак: *затишний будинок, світська людина, видатний вчений*. У реальному світі дія не існує у окремо від предмета. У мові дія "походить" від предмета: *м'яч летить, журавель летить, сонце сходить*. Також за допомогою мови ми можемо висловити стан предмета, що відображає його часткове або повне знищення, наприклад: *м'яч лопнув, стіл зламанний, праска не працює, будинок згорів* і т. п. те, що в природі існує як "предмет" (функціональна система якостей), в мові представлено як система відносин між атрибутом та ім'ям (*велика черга*), ім'ям і предикатом (*куля летить*), що відображає сформовані у нашій свідомості структури відносин між поняттями "предмет", "якість", "дія". Мовна експлікація внутрішньопредметних відносин відображає сформований свідомістю спосіб опису предметного світу.

Перетворені нашим мисленням міжпредметні відносини також знаходять відображення у вигляді таких мовних категорій як «суб'єкт» (категорія дійової особи) і «об'єкт» дії. Види міжпредметних відносин, представлених в мові, до певної міри висловлюють структуру відносин між поняттями в картині світу, яка формується в результаті відображення реальних предметних відносин. Характер вираження відносин в мові залежить від типу мови.

Людина, як суб'єкт пізнання, має властивість вступати в відносини не тільки з навколишньою дійсністю, але й сама з собою, що виражається у свідомому, цілеспрямованому мисленні, самопізнанні (рефлексії), внутрішньому мовленні. Ці відносини можна визначити як відносини самовираження і представити їх такими фразами: *я думаю, людина мислить (розмірковує), чоловік занурився у себе*. Кожна річ відображається людиною завдяки факту самовираження у формі свого існування (*сонце – небесне світило, Земля – планета*).

Відображення людиною якостей і властивостей предметів призводить до формування в мисленні категорії приналежності, що відноситься на думку А.Ф. Лосева до області взаємовідносин речей [3, с. 292]. Категорія приналежності виникає, як відображення "приналежності" якостей і властивостей окремим предметам. У мові дані відносини виражені дуже широко і являють собою результат високого ступеня розумової абстракції, так як за допомогою відносин приналежності можна уявити: відношення частини і цілого (*дах будинку, шматочок крейди*), приналежність речі до будь-якої особи (*мамин стіл, мій светр, рідна домівка*), приналежність дії будь-якій особі або предмету (*мамин подарунок, політ птаха, батьківське доручення*) і т. п.

У вигляді відносин в мисленні можливо розглядати річ та її стан, річ та її дію, що знаходить відповідне закріплення в мові. Відношення між

реччю і її станом схоже з відношенням речей та якостей, в тому, що стан, подібно якості, може бути притаманний речі (*метал плавиться, сніг тане, вода випаровується*), а може викликатися зовнішніми факторами, тобто бути привнесеним ззовні (*свічка гасне, якщо на неї дмуть; мама сердиться, коли дитина погано поводить; стілець ламається від старості, вода розливається, коли перекидають склянку*). Подібно якості, стан є внутрішнім по відношенню до предмету, властивим речі як функціональній системі. Будучи властивістю предмета, стан може проявлятися лише за умови існування предмета як функціональної системи.

У мові стан може бути виражене в такий спосіб: *спляча мама, мама спить, mother is asleep, mother is sleeping*. Як вид дії, стан направлено всередину предмета, і тому відношення між реччю і станом також можуть характеризуватися як внутрішньопредметні. Властивості, виражені притаманними ознаками, є постійними по відношенню до предмету (*дерев'яний стіл, скляні двері*) і змінними, якщо ознаки привнесені (*брудне вікно, cloudless skies*). Стан характеризуються також як змінна властивість предмета (*мама хвора, мама здорова, дитина спить, дитина грає*), так і постійне, якщо з позначеного стану неможливий перехід у інші форми: *людина мертва, птиця вбита*.

У підсумку ми маємо три види відносин: між реччю і якістю, реччю і станом, реччю та дією. Перші два мисляться як внутрішньопредметні, у той час як відношення між реччю та дією характеризуються спрямованістю зовні.

З поняттям «предмета» тісно пов'язані поняття «суб'єкта» і «об'єкта» пізнання, а ці поняття, в свою чергу, передбачають поняття «дії». Оскільки під дією людина розуміє все те, що робить він сам, то, слідом за цим, все, що роблять предмети навколо нього, теж сприймається ним як дія. Категорія «предметності» виражається в мові через ставлення суб'єкта і об'єкта, суб'єкта та дії, дії та об'єкта і т. п. Основною ознакою предметності є властивість предметів взаємодіяти один з одним.

Розглянемо відношення, що виникає між реччю та дією. Вище ми вже згадали, що для дії характерно поняття спрямованості. Дія є властивістю предмета, незалежно від того, виконується вона суб'єктом або у вигляді об'єкта дії. Відносини виникають між суб'єктом і об'єктом дії.

Відносини, що виникають у результаті односторонньої дії, що виражається в ситуаціях типу: *я йду, качка пливе, машина рухається, стіл стоїть, сонце світить, я пишу* характеризуються як безоб'єктні. В.Г. Гак у статті «К проблеме соотношения языка и действительности» виділяє модель Б + V, яка визначає «... стан або безоб'єктну дію суб'єкту (*Від заборгував, він подорожує*)» [2, с. 21]. Для нас важливе те, що у даній мовній ситуації предмет висловлює притаманну йому властивість проявляти себе через дію. Тому, правильніше буде назвати виникаюче між реччю і дією відношення відношенням самовираження речі.

При розширенні ситуації ми можемо отримати локалізуюче відношення: наприклад, *я живу у місті, качка плаває у ставку, машина рухається по шосе, іграшка лежить у кишені, будинок*

стоїть на околиці. При цьому, перший тип відносин, відносин самовираження, зберігається. Другий тип відносин, названих нами локалізуючими, виникає як відношення до місця виконання дії.

У мовних ситуаціях наприклад: *я пишу ручкою, землекоп копає лопатою, чоловік тримає парасольку, студент володіє комп'ютером, хлопчик їздить на велосипеді* при збереженні відносини самоповаги, існуючого між суб'єктом і його дією, виникає відношення використання як відношення між суб'єктом і інструментом дії.

Ставлення, що виникає як наслідок спрямованої дії суб'єкта на об'єкт, називається об'єктним відношенням: *я читаю лист, хлопчик тримає іграшку, дитина читає книжку, дівчинка розглядає картинки*. Ставлення самовираження суб'єкта, що приводить до отримання нового об'єкта, який закінчується результатом або призводить до усвідомлення / сприйняття чого-небудь, називається результативним ставленням: *дитина зібрав мозаїку, один написав лист, батько відкрив книгу, дівчинка заспівала пісню, я бачу стіл, людина чує музику*.

В.Г. Гак призводить модель типу 8 + V + O, де дія характеризується як активна, « яка переходить на об'єкт (*Він схопив камінь; Він зробив ніж*)» [2, с. 21]. Однією і тією ж моделлю можна висловити найрізноманітніші відносини, що виникають під час дії між суб'єктом і об'єктом. Так, у виразі «*Він зробив ніж*» ставлення результативне, а в словосполученні «*Він схопив камінь*» – об'єктне. За допомогою цієї ж моделі можна висловити використовуюче відношення: *дитина смочче палець, музикант грає на фортепіано* і т.п. У межах все тієї ж моделі можливе виникнення адресних відносин: *я вклонився матері, хлопчик зателефонував другу, я відповів колезі*. В одній мовній ситуації можуть послідовно виникати кілька типів відносин. Наприклад, у реченні «*я дав другу книгу*» ми можемо виділити:

- 1) ставлення самовираження, що виникає між суб'єктом (я) та дією (дав), як властивістю суб'єкта;
- 2) ставлення адресне, що виявляється між дією (дав), спрямованою до певного об'єкту та об'єктом, якому адресовано дію (другу);
- 3) відношення об'єктне, що виникає між дією (дав) та другим об'єктом (книгу).

У прикладі, «*поет присвятив вірші жінці*» виділяються три види відносин:

- 1) ставлення самовираження (*поет присвятив*);
- 2) відношення об'єктне (*присвятив вірші*);
- 3) відношення адресне (*присвятив жінці*).

Наступний тип відносин характеризується як цілеспрямоване ставлення. У мові даний тип відносин може бути представлений наприклад такими реченнями: *я йду за картоплею, дівчатка побігли в ліс за грибами* і т. п.

Виділяється також причинне відношення, наприклад: *запізнився через відсутність транспорту, не прийшов через хворобу, пропустив заняття з поважної причини* і т. п. Не можна не згадати також про часове відношення: *ми зустрілися в травні; учень закінчить школу в майбутньому році; я приїду навесні*.

Відношення подібності суб'єкта та об'єкта: *стрибає як заєць, прикинувся вовком, шипить як змія, гарчить як дикий звір*.

Тип відносин передбачає, що суб'єктом і / або об'єктом виконуються певні ролі. Роль суб'єкта, який вступає в відношення «самовираження» може бути активною, наприклад: *сонце світить, машина їде, дощ іде, людина мислить*. Розуміння предмета як функціональної системи якостей, яка вступає в міжпредметні відносини, дає можливість брати участь у ролі «суб'єкта» дії як одухотворений, так і неживий, і абстрактний «предмет». Роль суб'єкта в даному випадку активна і пов'язана з поняттям «агенса». Ставлення «самовираження» може виявитися граничним, обмеженим або зупиненим незалежними від суб'єкта обставинами: *квітка зів'яла, юнак загинув, дощ скінчився, ніч пройшла* і т.п. Ця роль до певної міри відповідає поняттю «пацієнс». Локалізує ставлення розподіляє ролі між «агенсиом» і / або «паціенсиом» і «місцем», наприклад: «*старий* (агенса) *рубає дерево* (пацієнс) *в лісі* (місце)». Нами виділяється відношення «використання» передбачає роль «агенса» і «інструменту».

В «об'єктному» відношенні ролі можуть розподілятися між «агенсиом» і «паціенсиом» (*я люблю свою дружину, дівчинка гортає книгу* і т.п.). «Об'єктне» відношення, що виникає в результаті активного сприйняття (зорового, слухового та ін.) об'єкта, включає роль «експерієнцера», наприклад: *я чую музику, він бачить сонце* і т.п. «Результативне» відношення виникає, коли «агенса» завершив «об'єктне» ставлення результатом, тобто з'явився новий «об'єкт», наприклад: *я пишу лист* (об'єктне відношення) – *я написав листа* (результативне відношення). Адресне ставлення, крім «агенса» і «пацієнса» передбачає ще й «реципієнта». В «цілеспрямованому» виділяється «агенса» і «мета», яка може розглядатися як «кінцевий пункт руху» або «кінцевий об'єкт дії» (*я йду за картоплею, друг прийшов за мною* і т.п.).

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямі. У процесі відображення виявляються такі основні види міжпредметних відносин: самовираження, приналежності, локалізації, об'єктні, результативні, адресні, цілеспрямовані, причинні, тимчасові, подібності. Залежно від типу відносини, суб'єктом і об'єктом (учасниками відносини) виконуються відповідні ролі агенса, пацієнса, місця.

Список літератури:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва: «Международные отношения», 1975.
2. Гак В.Г. К проблеме отношения языка и действительности. Вопросы языкознания. № 5. 1972. С. 12-22.
3. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Москва: Изд-во Московского университета, 1982. 480 с.
4. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. 3. Об изменении значения и заменах существительного. Москва: Просвещение, 1968. 551 с.

Бугрий А.С.

Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ КАРТИНА МИРА: ВИДЫ ОТНОШЕНИЙ, ВСТРЕЧАЮЩИХСЯ ПРИ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ОБЪЕКТОВ

Аннотация

Наличие связи между понятием и образом слова дает возможность сказать, что слово отражает (побуждает) понятие в сознании человека. Отношения, возникающие между словом и его изображением в сознании человека, являются причинно-следственными, а слово и его образ в сознании человека образуют, таким образом, причинную систему. Будучи элементами лингвистической единицы, образ слова и понятие образуют функциональную систему, поскольку они функционально взаимосвязаны. В языке свойство (атрибут) является одной из основных объективных характеристик, которая способствует идентификации слова как носителя характеристик объекта. Тот факт, что в природе существует «субъект» (функциональная система качеств), язык представлен как система отношений между атрибутом и именем, именем и предикатом, которая отражает структуры, сформированные в нашем сознании между понятиями «предмет», «качество», «действие». Типы межличностных отношений, представленные в языке, выражают структуру отношений между понятиями в картине мира, которая формируется в результате отражения реальных объективных отношений.

Ключевые слова: междисциплинарные отношения, идентификация слова, образ слова, языковые категории, качества и свойства субъекта, «субъект», «объект», «действие».

Buhrii A.S.

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

CONCEPTUAL PICTURE OF THE WORLD: THE TYPES OF RELATIONS THAT ARISE IN THE INTERACTION OF OBJECTS

Summary

The presence of a connection between the concept and the image of the word gives the opportunity to say that the word reflects (induces) the concept in the human consciousness. The relations that arise between a word and its image in the human consciousness are causal, and the word and its image in the human consciousness form, thus, the causal system. Being elements of the linguistic unit (tokens), the image of the word and the notion form a functional system, because they are interconnected functionally. In the language property (attribute) is one of the main objective characteristics that promotes the identification of the word as a carrier of object characteristics. The fact that in nature exists as a "subject" (functional system of qualities), the language is represented as a system of relations between the attribute and the name, name and predicate, which reflects the structures formed in our consciousness between the concepts of "subject", "quality", "action". Types of interpersonal relations, presented in the language, express the structure of relations between concepts in the picture of the world, which is formed as a result of reflection of real objective relations.

Keywords: interdisciplinary relations, word identification, image of the word, language categories, qualities and properties of the subject, "subject", "object", "action".